

EEN MARGINALE BIJDRAGE?

Van 'winstgevendheid' naar de economische impact van de Nederlandse trans-Atlantische slavenhandel

Repliek van de auteurs op de reactie van Piet Emmer

Met ons artikel over de economische impact van de Nederlandse trans-Atlantische slavenhandel proberen wij een bijdrage te leveren aan het onderzoek naar het belang van de slavenhandel voor de economie van de Nederlandse Republiek. Wij beargumenteren dat het zinvol is om het perspectief te verleggen van het onderzoeken van de mate van 'winstgevendheid' van slavenhandelaren naar het onderzoeken van de bredere economische impact van deze handel. Dit is belangrijk, omdat de focus op de beperkte winst in de slavenhandel voor sommige historici reden is om te stellen dat de slavenhandel van ondergeschikt economisch belang zou zijn geweest.

Wij stellen daar een ander perspectief tegenover. Wij betogen dat het belangrijk is om te kijken naar de bredere impact van de slavenhandel op de Nederlandse economie. Om tot een goed inzicht te komen, reconstrueren wij de zogeheten 'brutomarge' – het verschil tussen de opbrengsten van de verkoop en kosten van de inkoop van slaven. Dat leidt tot een 'indicatie van het totaal aan opbrengsten en (economische) activiteiten dat direct gevolg was van de Nederlandse slavenhandel van Afrika naar Amerika.' De bedragen die wij noemen, zo betogen we, zijn grotendeels uitgegeven in de Republiek. Het is voor het eerst dat voor de gehele periode van Nederlandse trans-Atlantische slavenhandel een reconstructie is gemaakt. Wij denken dat dit een belangrijke stap is voor het debat over het slavernijverleden, maar geven tegelijkertijd aan dat ons onderzoek tot veel nieuwe vragen leidt. Wij roepen in ons artikel dan ook op tot verder onderzoek en debat.

Wij danken Piet Emmer voor zijn bespreking en zijn bijdrage aan het debat. Wij vinden dit een belangrijk debat, en wij vinden het daarom belangrijk om de tegenstellingen en argumenten te verhelderen. De hoogstaande retoriek die wordt ingezet helpt daarbij echter niet. De bespreking van Emmer raakt aan een hele reeks interessante perifere aspecten, maar slechts ten dele aan onze studie en aan onze weerlegging van zijn methode. In onze reactie zullen we eerst ingaan op de inhoudelijke verschillen van inzicht rond de hoofdzaken van dit debat. Daarna zullen wij kort, maar krachtig een groot

aantal verkeerde voorstellingen uit de bespreking van Emmer rechtzetten. Ten slotte zullen wij de oorzaak van deze verkeerde voorstellingen proberen te duiden, om vervolgens af te sluiten met hetgeen volgens ons de inhoudelijke kern van het debat met Piet Emmer zou moeten zijn.

De kern van het verschil van inzicht heeft betrekking op de inschatting van het belang van de slavenhandel voor de Nederlandse Republiek, en de methode om tot deze inschatting te komen. In ons artikel stellen wij dat wij ‘tegenwicht [willen] bieden aan de vele benaderingen die zich slechts richten op “winstberekeningen”.’ Deze benadering is beperkt, omdat het geen inzicht geeft in het economisch belang van de sector, maar alleen in de winstmarges van slavenhandelaren – ofwel, de winstgevendheid. Wij stellen daartegenover dat ‘niet alleen de winst, maar evenzeer ook de kosten gemaakt in het kader van de slavenvaart’ een ‘economische impuls’ genereerden, die belangrijk is om te onderzoeken. Daarvoor hebben we gezocht naar een methode om nauwkeurig de economische impact die deze handelsstroom voor steden in de Republiek genereerde te beredeneren en berekenen. Door de brutomarge van deze handelsstroom te berekenen wordt de zogenoemde directe economische ‘spin-off’ zichtbaar.

De brutomarge werd uitgegeven aan scheepsbouwers, voedsel- en textielproducenten, en natuurlijk lonen, commissies, verzekeringen en belasting. Vanuit het compagnieersperspectief waren dat allemaal kostenposten. Maar het is belangrijk om te constateren dat wat kosten waren voor slavenhandelaren tegelijkertijd een economische impuls betekende voor de bedrijvigheid in de Republiek. Wij zijn niet de eersten die tot dit inzicht zijn gekomen. Zo berekende Roger Anstey via deze weg de brutomarge voor de Britse slavenhandel. Voor Nederland bouwen wij voort op het werk van Henk den Heijer voor de opbrengst van de Nederlandse trans-Atlantische slavenhandel in de periode 1675-1740.¹ Dankzij onze berekening kunnen we deze economische impuls nu ook kwantificeren: de brutomarge was tussen de 63 en 79 miljoen gulden.

Emmer ziet het belang van deze aanpak in. Hij schrijft over de kosten voor het uitreden van een schip: ‘Dat was inderdaad goed voor de plaatselijke leveranciers gevestigd in de Nederlandse havensteden, maar meer ook niet.’ Maar let wel: meer dan dat beweren we ook niet. Het was goed voor een hele serie aan (indirect) betrokkenen. Om het belang van de Nederlandse trans-Atlantische slavenhandel op de juiste manier te kunnen duiden, moeten we daar grip op zien te krijgen. In zijn veelgelezen *De Nederlandse slavenhandel* benadrukt Emmer het belang van deze methode. Daarin stelt hij: ‘Natuurlijk dient hierbij aangetekend te worden dat de rentabiliteit van de slavenhandel

1. R. Anstey, ‘The volume and profitability of the British slave trade, 1761-1807’, in: S.L. Engerman en E.D. Genovese (red.), *Race and slavery in the Western hemisphere* (Princeton 1975) 3-31; H. den Heijer, *Goud, ivoor en slaven. Scheepvaart en handel van de Tweede West-indische Compagnie op Afrika, 1674-1740* (Zutphen 1997).

enkel en alleen geen goed beeld geeft van het economische belang ervan. Ook de winstgevendheid van de plantages en de positieve effecten van de slavenhandel op de economie van het moederland horen betrokken te worden in de beschouwing.' Hij merkt op dat de Staten-Generaal zich bewust was 'dat de winsten in de Nederlandse slavenhandel relatief laag waren, maar [...] dat de spin-off van deze tak van commercie voor de Nederlandse economie van groot belang was.'²

Emmer vervolgt echter met een weerlegging van het inzicht van de Staten-Generaal door twee voorbeelden, die volgens ons een beperkt beeld neerzetten. Allereerst wijst hij op het relatief kleine aantal schepen dat voor de slavenhandel werd uitgerust – 30 slavenschepen in de hoogtijaren rond 1770 ten opzicht van een veel grotere totale Nederlandse koopvaardijvloot, die in zijn boek op 4.000 schepen wordt gesteld, en in zijn reactie op 2.000 schepen.³ Ten tweede wijst hij op de geringe bijdrage van de slavenhandel aan het nationale inkomen rond 1800.⁴ In onze studie stellen we vast dat in de Nederlandse historiografie nog onvoldoende werk is gemaakt van een systematische analyse van de positieve effecten van de slavenhandel op de economie van de Republiek. De redenering gebaseerd op aantallen schepen is niet scherp – het aantal schepen zegt immers weinig over de grootte van de schepen, de waarde van de lading, de kosten die gemoeid zijn met het uitreden, etc. Het meetjaar 1800 is problematisch, omdat in dat jaar door de Nederlanders geen slaven werden verhandeld. De historiografische leemte was voor ons een belangrijke reden om aan de hand van de vele openbaar toegankelijke data een begin te maken van de systematische analyse van de opbrengsten van de Nederlandse trans-Atlantische slavenhandel.

De duiding van de betekenis van de uitkomsten kan nu beginnen. In zekere zin gaat dit over de haast filosofische vraag wat groot of klein is. Piet Emmer gaat een nauwkeurige benadering van deze vraag uit de weg – en houdt vast aan zijn benadering middels aantallen schepen. Wij pretenderen nergens het definitieve antwoord te geven, maar proberen met onze studie de bouwstenen voor beantwoording aan te dragen. Om tot een goede inschatting te komen zouden de uitkomsten van onze reconstructie van de omvang van de slavenhandel vergeleken moeten worden met de omvang van de Nederlandse economie of de omvang van de totale Nederlandse handelsstroom. In ons artikel proberen wij een eerste duiding te geven door de brutomarge van de slavenhandel – variërend tussen 600.000 en 1,4 miljoen gulden – te relateren aan de schatting van de totale waarde van de overzeese handel rond 1780 – ongeveer 300 miljoen gulden.

2. P. Emmer, *De Nederlandse slavenhandel, 1500-1850* (Amsterdam 2000) 171.

3. Emmer, *Nederlandse slavenhandel*, 172.

4. Emmer, *Nederlandse slavenhandel*, 173.

Naast de discussie over de hoofdvraag en aanpak komt Emmer met enkele andere interessante punten. Het is fideel van Piet Emmer dat hij, ondanks zijn bezwaar ten opzichte van onze argumentatie omtrent de brutomarge, toch de handschoen oppakt door mee te zoeken naar de plaatsen waar deze brutomarge allemaal werd besteed. De opmerkingen van Emmer concentreren zich hier rond het argument dat een deel van de brutomarge wegvloede naar het buitenland. Daarvoor verwijst hij naar drie onderdelen: de ruilladingen, de verzekeringspremies en de lonen. Terecht wordt geconstateerd dat een deel van het textiel, waarmee op de kust van Afrika slaven werden aangekocht, afkomstig was uit bijvoorbeeld Azië. Dat neemt echter niet weg dat bij de handelsbeweging, en soms zelfs productie, actieve betrokkenheid was van Nederlandse tussenpersonen en handelaren, zoals de Verenigde Oost-Indische Compagnie.

De bewering dat ‘ook een deel van de verzekeringspremies [wegvloeiden] naar het buitenland’ is bij gebrek aan literatuurverwijzing moeilijk te weerleggen of over te nemen. De verzekeringssector was in de Republiek belangrijk. In de literatuur wordt gesproken over toenemende internationale concurrentie in de tweede helft van de achttiende eeuw, maar daarin wordt niet gesproken over het grootschalig wegvloeien van verzekeringsgelden van slavenhandelaren naar het buitenland.⁵ Hetzelfde gaat op voor de bewering dat via niet-Nederlandse zeelieden een deel van de brutomarge naar het buitenland zou wegvloeien. Een deel van de zeevarenden was inderdaad niet uit Nederland afkomstig: eind zeventiende eeuw zo’n 20 procent, eind achttiende eeuw zo’n 35 procent.⁶ Gedeeltelijke besteding van het loon in het buitenland lijkt waarschijnlijk. Maar de vraag is hoe omvangrijk dit was. Het lijkt ons te optimistisch geredeneerd om te doen alsof alle buitenlandse zeelieden na afloop van de reis met een volledig gevulde zak spaargeld naar het Europese achterland verdwenen. Opeenstapeling van reizen, voortdurende tussentijdse schuldenmakerij of juist permanente vestiging in de Republiek waren geen ongewone patronen. Wellicht werd een paar procent van de totale loonsom buiten de Republiek besteed. De lonen en verzekeringen zijn interessante aanknopingspunten voor verder onderzoek. Maar in de reactie van Emmer

5. Zelfs Zeeuwse ‘lorrendraaiers’ verzekerden zich in de Republiek. Den Heijer, *Goud, ivoor en slaven*, 273. R. Paesie, *Lorrendrayen op Africa* (Amsterdam 2008). Zie verder: K. Davids, ‘Zekerheidsregelingen in scheepvaart en landtransport 1500-1800’, in: J. van Gerwen, M. van Leeuwen, *Studies over Zekerheidsarrangementen* (Amsterdam 1998) 183-202; M. van Leeuwen, *Zoeken naar Zekerheid* dl. 1 (Amsterdam 2000) 238-278; J. Postma, *The Dutch in the Atlantic slave trade, 1600-1815* (Cambridge 1990) 277; C. Folmer-Van Prooijen, *Van goederenhandel naar slavenhandel* (Middelburg 2000) 90-92; J.P. van der Voort, *De Westindische plantages van 1720 tot 1795. Financiën en handel* (Eindhoven 1973) 41, 52-56; S. Go, *Marine Insurance in the Netherlands 1600-1870* (Amsterdam 2009).

6. J. van Lottum, *Across the North Sea* (Amsterdam 2007) 215.

had meer voorzichtigheid – of anders een gedegen literatuurverwijzing – niet misstaan omtrent deze stellige beweringen.

Dit brengt ons van de serieuze tegenwerpingen naar de lange reeks verkeerde voorstellingen in de bespreking van Emmer, die rechtgezet moeten worden. Soms betreft het kleine onwaarheden, zoals wanneer Emmer beweert dat wij ‘vergeten’ ‘te melden dat de kosten voor de voeding aan boord ook uit de bruto marge bestreden [sic] moesten worden’. Wij verwijzen graag naar pagina 19 van ons artikel, waar wij melding maken van ‘eten, drinken en brandhout’. Maar veel belangrijker dan deze kleine onjuistheden zijn de verkeerde voorstellingen waar het essentiële onderdelen van onze studie betreft.

Zo schuift Emmer ons in zijn bespreking vier algemene stellingen in de schoenen, die wij niet onderschrijven. Wij beweren niet, zoals Emmer in zijn kenmerkende provocerende stijl schetst, dat ‘onze voorvaderen’ ‘wel heel veel geld’ of zelfs ‘uitzonderlijke opbrengsten’ verdiend moeten hebben met de slavenhandel en slavernij – omdat zij het anders ‘nooit gedaan’ zouden hebben. Wij suggereren ook niet dat wij een direct hedendaags ‘dialectisch verband’ kunnen bewijzen tussen de ‘rijkdom van het Westen’ en de ‘tegenwoordige economische achterstand van Afrika’. Evenmin is onze studie een poging om ‘de slavenhandel, de koloniale slavernij en het Atlantische systeem tot de belangrijkste sector van de vroegmoderne Europese economie te maken’. En wij beweren al helemaal niet dat de slavenhandel of het Atlantisch systeem gekenmerkt zou worden door een ‘geheimzinnig extra economisch gewicht’.

Deze manier van debatteren wordt in het bijzonder problematisch waar het gaat om het verschil van inzicht rond de *opportunity costs*. In zijn conclusie sticht hij verwarring door te stellen dat wij zouden beweren ‘dat de plantages in de West geen *opportunity costs* zouden kennen, omdat de slaven niet in Nederland aan de slag hadden gekund.’ Een goede lezing van ons artikel had Emmer kunnen behoeden voor deze misvatting. Wij beargumenteren dat de *slavenhandel* een cruciale functie had in het Atlantisch systeem. Volgens ons betekent dit dat een benadering op grond van een berekening van de ‘alternatieve’ of ‘opportuniteitskosten’ niet zo relevant is. Deze benadering gaat immers uit van het idee dat de productiefactoren die in de slavenhandel werden ingezet ook een bijdrage hadden geleverd wanneer deze in een andere sector waren ingezet. Deze hypothetische ‘alternatieve’ inzet is hier problematisch, vanwege het cruciale, onmisbare karakter van de slavenhandel. In ons artikel melden wij: ‘juist door de slavenhandel werd de noodzakelijke arbeid aangeleverd voor de productie aan de Amerikaanse zijde’.

Opportunity costs zijn mogelijk relevant voor contemporaine economische inschattingen van ondernemingen. In dit geval zou deze oefening een volstrekt ander verloop van de geschiedenis hebben betekend: zonder slavenhandel – en het overvoeren van miljoenen in onvrijheid gebrachte mensen – had het Amerikaans continent een schromelijk tekort aan arbeid gehad. De slavenhandel was daarmee een cruciale, onvervangbare handelsstroom. Dat

lijkt ons reden genoeg om geen ‘what if’ geschiedenis te bedrijven, en de theoretische oefening van *opportunity costs* achterwege te laten. Wij hebben ons gericht op het reconstrueren van de impact van de brutomarge.

De werkwijze in de bespreking leidt tot nog twee andere problematische misvattingen. Zo probeert Emmer te doen voorkomen alsof wij een rol weggelegd zouden zien voor de trans-Atlantische slavenhandel als oorzaak voor de Industriële Revolutie in Nederland. Terecht concludeert Emmer – net als wij zeer expliciet stellen op pagina 24 van ons artikel: ‘die rol was er niet’. Toch vindt Emmer het blijkbaar nodig om te doen voorkomen alsof onze ‘grafiek van de steeds maar stijgende prijzen van de slaven’ ‘het tegendeel lijkt te suggereren’. We kunnen de lezer – en Piet Emmer – geruststellen: onze grafiek suggereert niets. De reconstructie van prijsgegevens was een belangrijke tussenstap om te komen tot de reconstructie van de brutomarge. De grafiek is simpelweg een zo nauwkeurig mogelijke reconstructie van slavenprijzen. Aan de grafiek met prijsgegevens zelf verbinden wij geen conclusies, zoals de lezer kan controleren op pagina 12 van ons artikel.⁷

Hoogtepunt van deze werkwijze, ten slotte, is de manier waarop de vermeende onnauwkeurigheid van onze data wordt aangekaart. Emmer verklaart dat in onze reconstructie sprake zou zijn van dubbeltellingen, en dus van een ‘fout’. Dat zou natuurlijk ernstig zijn en wij zouden ons dat bijzonder aantrekken, maar ook hier is sprake van een misvatting. Wij beweren niet dat de waarde van onze studie ligt in een hogere schatting van het aantal verhandelde slaven. Voor een gedegen reconstructie van de brutomarge was het nodig om te komen tot een *jaarlijkse* reconstructie van het aantal ingekochte en verkochte slaven. Deze reconstructie van de jaarlijkse aantallen hebben wij gebaseerd op de beschikbare gegevens, zoals deze te vinden zijn in de Eltis database (met een reconstructie en schatting) en het gepubliceerde werk van Ruud Paesie (met een reconstructie van ‘lorrendraaiers’). Zoals wij vermelden in ons artikel is door het werk van Paesie duidelijk geworden dat nog ‘enkele honderden niet-geregistreerde Zeeuwse slavenvaarten’ in de database van Eltis niet zijn vermeld of zijn vermeld als varende onder een andere vlag. De bevindingen van Paesie zijn nog niet verwerkt in de database van Eltis. De overlap – de dubbeltellingen – waarover Emmer aan de bel trekt, is moeilijk te reconstrueren, omdat het gaat om smokkelschepen, die nogal eens van naam en van vlag wisselden. Ruud Paesie heeft dit uitgezocht, maar de gege-

7. Het compliment dat Piet Emmer ons in zijn conclusie geeft voor de ‘waardevolle gegevens’ ‘over de ontwikkeling van de aan- en verkoopprijs van de slaven’ komt niet ons toe, en geven wij dan ook graag door aan de vele gedegen onderzoekers die deze gegevens hebben verzameld. Wij verwijzen voor de volledigheid graag naar de bijlage van ons artikel waar alle auteurs worden vermeld. Onze reconstructie leunt voornamelijk op het werk van Postma, Den Heijer, Van der Oest, Paesie, Jordaan, Eltis en de *Historical Prices and Wages*-website van het IISG.

vens daarvan zijn nog niet publiek. De reconstructie van Paesie gepubliceerd in 2010, waar in de bespreking naar verwezen wordt, bevat geen jaarlijkse uitsplitsing, maar presenteert gegevens in een periodieke ordening, die zich niet lenen voor verdere berekening.

In onze studie hebben wij dan ook de functionele keuze gemaakt om de jaarlijkse reconstructie van de slavenhandel te baseren op de database van Eltis en deze aan te vullen met de bevindingen van Paesie over nog niet getraceerde slavenschepen, zoals uiteengezet in zijn proefschrift van 2008. Dit minimaliseert het aantal mogelijke dubbeltellingen tussen Eltis en de door Paesie getraceerde smokkelschepen, omdat een deel van de smokkelschepen in de database van Eltis niet onder Nederlandse, maar onder een andere vlag is opgenomen. Alle keuzes die aan onze reconstructie ten grondslag liggen, verantwoorden wij in de bijlage van ons artikel op pagina 26 en 27. Daarin leggen wij ook uit dat wij voor onze reconstructie voortdurend een voorzichtige, minimale inschatting hebben aangehouden. Zo hebben wij naar aanleiding van de inschatting van Ruud Paesie – dat met de schepen die hij had gevonden nog tussen de 10 en 15 procent van de smokkelreizen zou ontbreken – onze reconstructie slechts met 10 procent aangevuld. De invloed van eventuele dubbeltellingen is dan ook minimaal en in het eindresultaat verwaarloosbaar.

Om de rekensom te maken: het verschil met de inschatting Paesie is zo'n 8.000 slaven voor de gehele periode.⁸ Bij een gemiddelde brutomarge per slaaf van 100 tot 120 gulden (p. 18) – zou dit uiteindelijk betrekking hebben op een bedrag van 800.000 tot 960.000 gulden voor de gehele periode tussen 1595 en 1829. Dit valt ruimschoots binnen de voorzichtigheidsmarge die wij in onze studie aanhouden door een lage en een hoge schatting te berekenen, namelijk 63.000.000 en 79.000.000 gulden. De vermeende 'fout', die Emmer ons probeert aan te wrijven, is zodoende simpelweg een neveneffect van de logische keuze om een *jaarlijkse* reconstructie te baseren op gepubliceerde, openbaar beschikbare gegevens. Een neveneffect, bovendien, dat volledig verdampt in de aangehouden voorzichtigheidsmarges.

Wat overblijft, is een bespreking met enkele interessante punten, maar opvallend veel verkeerde voorstellingen en een overmatig scherpe toon. Hoe moeten we dit duiden? In *de Volkskrant* (27-10-2011) stellen wij dat de benadering van Piet Emmer in het publieke debat een nieuwe vorm van politieke cor-

8. In ons artikel komen wij uit op een totaal van 608.849 ingescheepte slaven. Paesie schat in zijn artikel in 2010 het uiteindelijke aantal verhandelde slaven op 600.000. 'Het genoemde aantal van 587.449 getransporteerde slaven moet dus als ondergrens worden beschouwd. Het zal geen gewaagde veronderstelling zijn om op basis hiervan het aantal door Nederlanders uit Afrika geëxporteerde slaven op 600 duizend te schatten.' R. Paesie, 'Zeeuwen en de slavenhandel: een kwantitatieve analyse', *Zeeland. Tijdschrift van het Koninklijk Zeeuwsch Genootschap der Wetenschappen* (2010) 2-13.

rechtheid is, die het debat over het slavernijverleden bemoeilijkt. Piet Emmer claimt een positie van ‘neutraliteit’, maar zijn bijdrage aan het publieke debat kenmerkt zich door voortdurende bagatelliserende opmerkingen over het belang van het slavernijverleden. Zolang zijn versie wordt onderschreven, stelt Emmer dat het slavernijverleden van ‘emotionele ballast’ is ontdaan. Tegenstanders die het belang van het slavernijverleden anders waarderen, worden in het publieke en wetenschappelijke debat beticht van emotionele redeneringen, moralisme of zelfs blindheid door een ‘gouden glans’ in de ogen.

Dat de toon en inhoud van publiek en wetenschappelijk debat van elkaar verschillen lijkt ons evident. Maar in zijn reactie voor dit tijdschrift lijkt Emmer het wetenschappelijke debat met het publieke debat te verwarren. Het lijkt ons zeer onverstandig om de schreeuwerigheid van het publieke debat in te zetten bij academische en methodologische discussies. De reactie van Piet Emmer op onze studie (in een wetenschappelijk, *peer-reviewed* tijdschrift) bevat veel onjuistheden, onterechte beweringen en is doordrongen van de moralistische retoriek, die ook in het soms scheefgaande publieke debat worden gehanteerd. Wij betreuren dat, en zouden het debat graag weer terugbrengen tot de kern van het wetenschappelijk verschil van inzicht en bevindingen.

Daarom concluderen wij dat ons inhoudelijke verschil van inzicht met Piet Emmer uiteindelijk neerkomt op drie beargumenteerde kernpunten:

- De winst van handelscompagnieën is als zodanig geen voldoende meetinstrument voor het bepalen van het economische belang van een vroegmoderne handelsstroom – de brutomarge biedt een beter inzicht.
- Het jaar 1800 is een bijzonder slecht meetmoment voor het bepalen van het belang van de slavenhandel en de Atlantische economie voor de Republiek.
- Naast het strategische belang van de toevoer van arbeidskracht, was ook de economische impact van de Nederlandse trans-Atlantische slavenhandel aanzienlijk – en groter dan Piet Emmer doet voorkomen.

Karwan Fatah-Black en Matthias van Rossum

E-mail: k.j.fatah@hum.leidenuniv.nl; m.van.rossum@vu.nl.